

Зоя ЗАХАРЧУК,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методик початкового навчання
Рівненського державного гуманітарного університету

Ольга ТКАЧУК,
старший викладач
кафедри теорії та методик початкового навчання
Рівненського державного гуманітарного університету

ЕФЕКТИВНІ СПОСОБИ ОПРАЦЮВАННЯ ПАРТИТУРИ ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ

У статті висвітлено питання, що стосується ефективності опрацювання логіко-емоційної партитури навчального тексту для виразного читання. Така партитура є ключовим моментом роботи над емоційно-образною виразністю, чітко визначеною програмою дій читця.

Ключові слова: партитура, партитурні позначення, виразне читання, культура усного мовлення.

В статье отражен вопрос, касающийся эффективности обработки логико-эмоциональной партитуры учебного текста для выразительного чтения. Такая партитура является ключевым моментом работы над эмоционально-образной выразительностью, четко определенной программой действий чтеца.

Ключевые слова: партитура, партитурные обозначения, выразительное чтение, пауза, культура устной речи.

This article deals with the problem of effectiveness of studying of logical and emotional score of educational text for expressive reading. Such score is a key moment of work at emotional and figurative expressiveness, accurately determined program speaker's activity.

Key words: score marking, expressive reading, culture of oral speech.

Постановка наукової проблеми та її значення. Партитура виразного читання – один із засобів піднесення культури усного мовлення. Свого часу талановитий педагог Л.О.Горбушина зазначала: «Виразно прочитати твір – означає знайти в усному мовленні засіб, за допомогою якого можна справедливо, точно, відповідно до думки письменника передати ідеї і почуття, вкладені у твір» [2, с.4]. Розглядаючи виразність читання як одне з важливих завдань з розвитку виразного читання, усного мовлення, методистка вказувала, що «розвиваючи звукову сторону усного мовлення дітей, ми вдосконалюємо виразність їх читання і навпаки» [3, с.3].

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Вчення про роботу над виразністю слова всебічно розвинули такі сучасні теоретики виразного читання,

як А.Й.Капська, Г.А.Олійник, Б.А.Буяльський, Є.Д.Дмитрієва, Г.П.Коваль, Н.Д.Бабич та інші. Їхні підходи до визначення проблеми виразного читання зафіксовані в основних положеннях теорії виразного читання (техніка читання, логіка мовлення, емоційно-образна виразність, особливості читання творів за жанрами).

Так, у своїх рекомендаціях Г.П.Коваль розкриває послідовність усієї роботи над партитурою читання з молодшими школярами, способи опрацювання партитури та її місце в дидактичній структурі уроку читання. Дослідження фонетичної виразності (паузи, наголос, інтонації, темп, тембр) допомагає чітко передати факти і події, про які говорять слова тексту [4, с.162].

У навчальних посібниках вищезначених науковців партитурі читання як одному із засобів навчання виразності молодших школярів відведено значне місце.

Термін «партитура» походить від італійського *partitura* – розділ, розподіл. На думку Б.А.Буяльського, одного з провідних теоретиків виразного читання, партитура – це сукупність умовних знаків, за допомогою яких роблять розмітку тексту, аби запобігти можливості помилок у процесі його начитування. Скласти партитуру, – стверджує науковець, – означає розмітити текст умовними знаками, які допоможуть уникнути логічних помилок у процесі повторних читань (начитування)» [1, с.91].

Мета статті – визначити роль партитури виразного читання як засобу піднесення культури мовлення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Підготовча робота учнів до читання за партитурою розпочинається вже під час повторного читання і називається *орфоепічним читанням*. Учитель на основі розробленої партитури для зразкового читання визначає, які слова слід узяти для опрацювання орфоепічної вимови. Після повторного читання або замість нього (коли текст великий за обсягом) учням можна запропонувати вправи на засвоєння вимови слів. Для цього їх слід записати на дошці в одну або декілька колонок. Наприклад, до чеської народної казки «Собаки, коти та миші» (2 клас) потрібно опрацювати слова, які вміщені у шести колонках (за кількістю видів орфограм):

1	2	3	4	5	6
за <u>а</u> здрили	кида <u>а</u> ється	снідан <u>н</u> ня	за <u>а</u> дають <u>ь</u> ся	з'ї <u>и</u> мо	дея <u>к</u> ий
мі <u>и</u> шам	мо <u>о</u> тлох	ми <u>и</u> т <u>т</u> ю	кида <u>а</u> ється	з'ї <u>и</u> ли	со <u>б</u> а <u>к</u> и
сні <u>н</u> дан <u>н</u> ня	чо <u>о</u> го-не <u>е</u> бу <u>д</u> ь				
не <u>н</u> а <u>а</u> в <u>в</u> ид <u>и</u> ть	за <u>з</u> в <u>в</u> жд <u>и</u> ́				

Правильне читання представлених після опрацювання слів має проявитися пізніше, на навчальному етапі «Виразне читання тексту» основного структурного етапу «Сприйняття та усвідомлення нового навчального матеріалу. Розвиток мовленнєвих умінь та навичок» під час читання учнів за партитурою виразного читання. Розглядаючи партитуру як програму дій мовця

чи читця, ми повинні позначити таку роботу (орфоепічну) в партитурі навчального тексту.

Проаналізувавши питання про партитурні позначення у роботах теоретиків та практиків навчання читати молодших школярів, ми дійшли висновку, що для правильного прочитання художніх текстів застосовуються наступні основні графічні позначки: виділення логічних пауз (коротких – /, середніх – // та довгих – ///), логічних наголосів (у мовних тактах, синтагмових – -----, у реченнях, фразових – , для всього тексту, логічний центр –), логічної мелодики (висхідна – ↑, спадна – ↓, висхідно-спадна – ↑↓). Також графічними позначками можна вказати на темп мовлення (уповільнений – ~~~~►, прискорений – ———►) тощо.

Серед основних словесних позначень (на полях) учні можуть зазначати назви частин, темп (дуже повільний, повільний, помірний, прискорений, швидкий, дуже швидкий), тон (сумно, дуже сумно, весело, радісно, енергійно, довірливо, співчутливо, докірливо, застережливо, лагідно, повчально тощо).

Із точки зору досліджуваної проблеми, нас цікавить стан роботи над звуковою культурою мовлення. Яким же чином вона відображається в партитурі читання? На сьогоднішній день ми не можемо констатувати той факт, що у партитурі читання (початкова ланка) зазначається ця важлива ділянка роботи, хоча повна (розгорнута) партитура, перш за все, вимагає успішного (правильного) звукового мовлення (дикційна вимова та милозвучність (засоби евфоніки), орфоепічна вимова).

Серед основних видів роботи на уроці читання важливе місце займає навчання дикційного, орфоепічного, милозвучного мовлення.

Наведемо приклад, як учитель може позначити правильну вимову в партитурі читання вірша О.Олеся «Ялинка»:

Ялинка

[z] [ÿ] [ÿ] [ç] [u]
 Раз я взувся в чобітки,
 [ÿ] [ж] [ш]
 одягнувся в кожушину,
 [z] [ç][u]
сам запрягся в саночки
 [ÿ]
 і поїхав по ялинку. ||
 [e^u] [ÿ] [z]
 Ледве я зрубати встиг,
 [e^u] [ÿ]
 ледве став ялинку брати,
 [ç][u^e] [z]
 а на мене зайчик – плиг ! ||
 [ÿ] [u^e]
 Став ялинку відбирати. ||

I. «По ялинку!».
 Тон читання: бадьорий,
 радісний.
 Темп: помірний

II. «Зустріч із зайчиком».
 Тон: здивовано.
 Темп: помірний

Я сюди, | а він туди... ||

Не віддам (,) – [кричить] – нізащо ! ||

Ти ялинку посади, |
а тоді рубай (,) ледащо! ||

Не пушу, і не проси! ||

І цяцьками можна гратись, |

порубаєте ліси –

ніде буде і сховатись. ||

А у лісі скрізь вовки, |

і ведмеді, і лисиці, |

І ворони, і граки, |

І розбійниці-синиці. ||

Страшно стало... ||

Ой (,) пусти! ||

Не держи мене за поли! ||

Бідний зайчику, прости, - |

я не буду більш ніколи! ||

Низько, | низько я зігнувсь, |

і ще нижче скинув шапку... ||

Зайчик весело всміхнувся |

і подав сіреньку лапку. ||

III. «Зайчикові страхи».

Тон: *тривожно, з докором.*

Темп: *швидко*

IV. «Прости зайчику!».

Тон: *прохальний, з почуттям провини та співчуття.*

Темп: *уповільнюючи*

V. «Зайчик прощає».

Тон: *доброзичливий.*

Темп: *помірний*

Партитурні орфоепічні позначки вказують учителю на місця правильної вимови фонетичних сполучень звуків, найбільш уживаних у цьому віршованому тексті.

Після такого виду роботи (опрацювання партитури для зразкового виразного читання вчителем, яка здійснюється на третьому структурному етапі уроку читання «Сприйняття та усвідомлення нового навчального матеріалу, розвиток мовленнєвих умінь та навичок»; виразне читання тексту) увага молодших школярів, згідно з вимогами навчальної програми, акцентується на засвоєнні таких орфоепічних норм (на пропедевтичному рівні), як: дзвінка вимова приголосних у кінці та в середині слова (раз, запрягся, плиг, відбирати, низько), вимова [ʏ] нескладового на початку слова перед приголосним, всередині слова після голосного, в кінці слів (взувся, одягнувся, поїхав, встиг, став, зігнувся, скинув, подав), вимова подовжених звуків, що позначаються на письмі подвоєнням (віддам), вимова звука [u] в закінченнях іменників чоловічого роду множини (чобітки, саночки, вовки, граки), тверда вимова шиплячих (зайчик, кричить, нізачо, ледачо, не держи, нижче). Однак варто зазначити, що і до кількості партитурних позначень слід підходити творчо: зважати на вік школярів, етап навчання, можливості учнівського колективу. Так, у другому класі ми пропонуємо із вищезазначених норм літературної вимови під час вивчення вірша «Ялинка» опрацьовувати лише вимову закінчень іменників чоловічого роду множини, вимову дзвінких приголосних у середині та в кінці слів і подовжений звук.

У зв'язку з цим, виникає проблема самих позначень, а точніше їх сприйняття молодшими школярами, адже і самі вчителі, ніде правди діти, часто нехтують такою роботою.

Експериментальні уроки, проведення практичних занять зі студентами педагогічного факультету в школах міста Рівного довели ефективність орфоепічних позначень, які молодші школярі легко сприймають. Такі позначення здійснюються двома способами: підкресленням орфограм простим олівцем у текстах підручників (місць, де можлива помилка у вимові) або виділенням орфограм жирним шрифтом чи різними кольорами у текстах на роздрукованих аркушах, заздалегідь підготовлених учителем до уроку навчання виразного читання.

Нижче наведемо приклад такої партитури для учнів другого класу:

Ялинка

Раз я взувся в чобітки,
одягнувся в кожушину,
сам запрагся в саночки
і поїхав по ялинку. ||
Ледве я зрубати встиг,
ледве став ялинку брати,
а на мене зайчик + плиг! ||
Став ялинку відбирати. ||
Я сюди, | а він туди... ||
Не віддам(,) – кричить – нізащо ! ||
Ти ялинку посади,
а тоді рубай (,) ледащо! ||
Не пущу, і не проси! ||
І цяцьками можна гратись,
порубаете ліси –
ніде буде і сховатись. ||
А у лісі скрізь вовки,
і ведмеді, і лісиці,
І ворони, і граки,
І розбійниці-синиці. ||
Страшно стало... ||
Ой (,)пусти! ||
Не держи мене за поли! ||
Бідний зайчику, прости, -
я не буду більші ніколи! ||
Низько, | низько я зігнувсь,
і ще нижче скинув шапку... ||
Зайчик весело всміхнувсь
і подав сіреньку лапку. ||

I. «По ялинку!»

Тон читання: *бадьорий, радісний.*

Темп: *помірний*

II. «Зустріч із зайчиком»

Тон: *здивовано.*

Темп: *помірний*

III. «Зайчикові страхи»

Тон: *тривожно, з докором.*

Темп: *швидко.*

IV. «Прости зайчику»

Тон: *прохальний, з почуттям
провини та співчуття.*

Темп: *уповільнюючий.*

V. «Зайчик прощає»

Тон: *доброзичливий.*

Темп: *помірний*

Саме така робота навчає школярів уважного ставлення до слова: учень звикає до того, що майже в кожному слові може бути орфограма. Це, у свою чергу, змушує його шукати відповідь, яка саме орфограма у слові, тобто в учня виробляється критичне ставлення до свого мовлення і мовлення інших учнів.

Провівши спостереження за роботою над літературною вимовою учнів за допомогою партитури, ми дійшли висновків, що така робота є надзвичайно цікавою і творчою, адже творча уява дитини на уроці не виникає сама по собі, її потрібно стимулювати, створюючи відповідну атмосферу.

Одним із ефективних способів активізації пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках читання і української мови є спосіб шрифтового або кольорового виділення (позначення) орфограми. Означений прийом досить доцільний, адже викликає інтерес до орфограми, а отже, і до вирішення самим учнем правильного прочитання (вимовляння).

Звукові повтори найчастіше використовуються у текстах художнього стилю. Це, зокрема, звукова анафора, епіфора, асонанс, рима, віршові розміри [6, с.157]. Саме спосіб шрифтового або кольорового виділення повторів вказує на добір автором спеціальних звуків, звукосполучень. Майстерне прочитання виділених звуків сприяє відтворенню фонетичної милозвучності тексту, яку діти зможуть наслідувати, бачачи знаки-символи, виділені шрифтом або кольором букви.

Так, аналіз фонетичних особливостей вірша Т.Г.Шевченка «Рече та стогне Дніпр широкий» засвідчує, що проривний приголосний [р] відтворює грізну стихію Дніпрової бурі. У даному випадку можна використати або блакитний колір (для милозвучності), або ж, відповідно до характеру (внутрішньої динаміки) твору, – один із кольорів червоної гами. Наприклад:

*Рече та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолю верби гне високі,
горами хвилю підійма.*

*І блідий місяць на ту пору
із хмари де-де виглядав,
неначе човен в синім морі,
то виринав, то потопав.*

*Ще треті півні не співали,
ніхто ніде не гомонів,
сичі в гаю перекликались,
та ясен раз у раз скрипів.*

Спосіб кольорового виділення букв значною мірою сприяє одночасному засвоєнню наступного навчального матеріалу: правил літературної вимови (допомагає виділити звукосполучення, які вимовляються не так, як пишуться, і зафіксувати їх у пам'яті школярів), засобів милозвучності (використання повторів голосних та приголосних звуків для краси звучання тексту). Так, у тексті уривка з повісті «Страшна помста» М.В.Гоголя «Чудовий Дніпро» позначення використовуємо для вимови буквосполучень *-ться, -шся* у дієсловах. Правильна вимова, у свою чергу, підкреслює могутність, велич та красу Дніпра.

Чудовий Дніпро

Чудовий Дніпро у тиху погоду, коли вільно й плавно мчить крізь ліси й гори повні води свої. Ані ворухнет^{ься}, ані загуркотить. Дивиш^{ся} і не знаєш, іде

чи не йде його велична широчінь, і здається, неначе увесь вилитий він із скла, і неначе блакитний дзеркальний шлях, без міри в ширину, без кінця в довжину, плине і в'ється по зеленому світу. Любо тоді й жаркому сонцю глянути з височини і опустити промені у холод скляних вод, і прибережним лісам відбитися у водах. Зеленокорі! Вони припали разом з польовими квітами до води і, схилившись, дивляться у них – і не надивляться, і не намілюються світлим образом своїм, і посміхаються до нього, і вітають його, киваючи гіллям. Всередину ж Дніпра вони не сміють глянути: ніхто, крім сонця й блакитного неба, не дивиться туди. Мало який птах долетить до середини Дніпра. Розкішний! Нема рівної йому ріки на світі (М.Гоголь).

У даному випадку ми не тільки акцентуємо увагу учнів на одній з орфоепічних норм вимови – перевіряємо вміння правильно вимовляти буквосполучення *-ться* – як [ц':а], *-ися* – як [с':а], а й використовувати повтори звукосполучень для краси усного мовлення.

Приємом шрифтового та кольорового виділення значно полегшує відтворення інтонаційної виразності яскравого діалогічного мовлення в байках та казках. Так, наприклад, у байці Л.Глібова «Зозуля й Півень» різними кольорами можемо виділити окремі слова дійових осіб.

Слід зазначити, що тон мовлення Зозулі й Півня найбільше проявляється на логічних наголосах, тому ми позначимо його кольорами, що виражають «солодкі» інтонації. На нашу думку, це – рожевий та помаранчевий кольори. Тон мовлення Горобця позначимо синім кольором, що означатиме холоднокрівність. Наведемо зразок таких позначень:

Зозуля й Півень

– Як ти співаєш, | Півне, | веселенько... ||
 – А ти, | Зозуленько, | ти, | зіронько моя, |
 виводиш гарно так | і жалібненько, |
 що іноді аж плачу я ... ||
 Як тільки що почнеш співати, |
не хочеться | й пшениченьки клювати, – |
біжиш в садок мерщій... ||
 – Тебе я слухала б довіку, | куме мій , |
 аби б хотів співати... ||
 – А ти , | голубонько, | ти | , кралечко моя, |
 поки співаєш на калині, |
 то й весело мені, | і забуваю я |
 свою недоленьку, | життя своє погане
 та безталанне... ||
 А тільки замовчиш |
 або куди летиш, - |
заниє серденько, | неначе на чужині... ||
 І їстоньки – | не їм, | і питоньки – | не п'ю, |
 та виглядаю все Зозуленьку мою. ||

Як гляну на тебе – | така ти невеличка | ,
 моя перепеличко, |
 а голосочок-то який!
Тонесенький, | милесенький такий... ||
 Куди той соловей годиться? ||
 –Спасибі , | братику, | за добре слівце. ||
 Як не кохат тебе за це? ||
 –І ти вистівуєш, | неначе та жар-птиця: |
 і далєбі, | що так, | –пошлюся я на всіх.– ||
 Де взявся Горобець, | послухав трохи їх
 та й каже: | – Годі вам брехати |
 та одно другого | знічев'я вихваляти!– ||
Пурхнув | –та й був такий. ||
 За що ж, | – хто-небудь попитає,– |
 Зозуля Півня вихваляє? ||
 За те, | що Півень годить їй |
 та потакати добре вміє: |
рука, | як кажуть, | руку миє. ||

Л.Глібов

Одна з особливостей у роботі над байкою – вміння створювати і передавати характер персонажів. У першій частині означеної байки у читанні переважають тони загравання, улєсливості, у другій – рішучості. Вибору правильного інтонування тексту, перш за все, сприяє розуміння його змісту та структури. Кольорові буквені знаки створюють відчуття фальшивої, глибокої, сердечної прихильності Півня і Зозулі та правдивої грубості Горобця.

Висновки. Отже, активна мовленнєва практика, що здійснюється за допомогою партитурних позначень, – один з основних способів розвитку виразності.

У системі навчання на уроках читання втілюється принцип першочергового розвитку усного мовлення, адже він – основа до оволодіння різними видами мовленнєвої діяльності. У зв'язку з цим, на уроках виразного читання слід планувати такі види і форми роботи, що максимально сприяють становленню орфоепічного мовлення в учнів, яке необхідне для оволодіння орфоепічними вміннями та навичками, виразним читанням.

На уроках виразного читання, побудованих на опрацюванні партитури читання художніх творів, поповнюються та розширюються знання мови, зокрема на фонетичному та орфоепічному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буяльський Б. А. Поезія усного слова: азбука виразного читання : книга для вчителя / Б.А.Буяльський. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : Рад. шк., 1990. – 256 с.

2. Горбушина Л. А. Выразительное чтение и рассказывание / Л.А.Горбушина. - М. : Просвещение, 1975. – 142 с.

3. Горбушина Л. А. Обучение выразительному чтению младших школьников : пособие для учителей / Л.А.Горбушина. - М. : Просвещение, 1981. - 160 с.

4. Коваль А.П. Методика преподавания русского языка в школах с украинским языком обучения : учеб. пособие / А. П. Коваль. - К. : Выща шк., 1989. – 311 с.

5. Коваль Г. П. Методика читання : навчальний посібник / Г. П.Коваль. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 280 с.

6. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістики : пробний підручник для гімназій гуман. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.

Дата надходження до редакції: 01.10. 2012 р.